

Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2007. – № 22 (138) листопад. – Ч. – С. 105 – 114.

УДК 821.161.2.09 Чернявський

Н.С.Манич

МЕТАТЕМА СЕЛА В ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ МИКИТИ ЧЕРНЯВСЬКОГО

Микита Чернявський належить до тих авторів, чия творчість, представлена у вигляді метажанру (під метажанром слід розуміти формально-змістову єдність творів одного чи кількох авторів, які на підставі наявності спільних стрижневих елементів можуть бути розглянуті як цілісна структура), вкладається в достатньо широкі часові межі: його перші літературні спроби були надруковані ще в 1936 році, а останні датовані 1993. При аналізі всього доробку Чернявського чітко простежується динаміка розвитку його письменницького таланту – від поезії через ліро-епічні та публіцистичні твори до великих прозових жанрів. Такі зміни відбувалися закономірно, з кожним новим твором автор виходив на інший, більш високий рівень майстерності художнього осягнення дійсності, але у той же час маємо підстави говорити про певні відхилення в метажанровій єдності його творчості. Зокрема, ранні роботи Чернявського є яскравою ілюстрацією процесу творчого становлення письменника: пошуку відповідної форми для вираження певного змісту, відбору найбільш придатних засобів образності, перші кроки в окресленні тематичних обривів. Цим творам притаманна певна строкатість, фрагментарність зображення, нечіткість образів.

Крім того, оскільки за фахом митець був лікарем, часто його прямі професійні обов'язки зумовлювали паузи у творчому процесі (наприклад, як у роки Великої Вітчизняної війни, коли Чернявський, організувавши в селі Смолянинове підпільний польовий шпиталь для поранених партизан та червоноармійців, на деякий час фактично втратив змогу продовжувати письменницькі студії). Як наслідок, у літературному доробку Микити Чернявського про метажанровість можна говорити, розглядаючи твори, написані в післявоєнний час, оскільки в них постає вже абсолютно сформований митець і чітко окреслена картина світу, спроектована на особливості авторського сприйняття дійсності.

Ця художня проекція дійсності реалізована в *метатемах* (змістових домінантах досліджуваних текстів), які синтезують твори письменника в єдину метажанрову структуру.

Метою даної роботи є спроба дослідити одну з трьох метатем художньої творчості Микити Чернявського – метатему села, простежити, через які теми вона реалізується у прозових і ліричних творах

письменника.

“Письменник залишається вірним улюбленій сільській темі,” – зазначає М.Щепенко в статті про збірку оповідань і повістей Микити Чернявського “Батькові руки” [1, с. 4]. Уважне ставлення письменника до даної тематики пояснюється кількома причинами. По-перше, митець більшу частину свого життя провів у селі, тому досконало знав усі найдрібніші нюанси його існування. Молодша сестра письменника Віра так говорить про це у спогадах: “Пропрацював Микита у селі 12 років. Пішки ходив удень і вночі до хворих на виклики. У нього було багато друзів. ... Коли й виїхав з села, то не поривав зв’язку з земляками. У день Перемоги кожного року він приїздив у Смолянинове з сім’єю. І так до загину [2].

По-друге, селянська тематика належала певною мірою до “безпечних” в контексті посиленого ідеологічного тиску на письменників за радянських часів. Автор, побіжно згадавши колективізацію та кілька випадків розкуркулення, мав змогу в прозовому творі детально зобразити нагальні проблеми села або ширше розгорнути міжособистісні конфлікти його мешканців. Ідеологічна пропаганда хоч і є частиною життя людей, проте в сільському соціумі часто не набуває такого розмаху, як у місті. Абстрактні партійні керівники вищих рівнів, які в художньому просторі творів Микити Чернявського розташовані дещо віддалено від селян, не переймаються проблемами хліборобів і виявляють хіба що нетривале зацікавлення їх життям. А керівники місцевих органів правління, обрані з того ж таки середовища, дивляться на посаду все ж таки крізь призму традиційного селянського світогляду.

Однією з провідних ідей, розкритих в контексті метатеми села у творах Чернявського, є визнання письменником того факту, що лише людина, яка не відірвалася від власної землі та не втратила зв’язок зі своїм родовим та національним корінням, може зберегти у вирі життєвих обставин кращі душевні риси та моральні якості. Саме такими людьми митець вважає селян. Навіть тоді, коли за сюжетним задумом автор відриває їх від рідної землі, він все одно вказує на їх природну винятковість. Наприклад, в оповіданні “Заїмка” Чернявський опосередковано через погляди іншого персонажа так характеризує головного героя Петра Нескребу: “...Колишній гірничий технік Артистов тут же запримітив у Нескребі любов до землі, мудру селянську вмільість у підборі людей за їх діловими якостями та одержимість у роботі...” [3, с. 271]. Ілюстративним в цьому аспекті є оповідання “Кивани” [3]: автор із щирою симпатією змальовує простих селян, які спромоглися крізь вир війни пронести почуття кохання та дружби і не заплямити чисті душі заздрістю чи ненавистю.

У межах метатеми села однією з основних постає тема хліборобської праці, як найважливішого виду діяльності селянина. Чернявський із неприхованим захопленням змальовує образи людей, для яких праця на землі є сенсом життя:

Святе мистецтво хлібороба!
Ви бачили, як повесні
У поле йдуть на першу пробу
Віддатись першій борозні
Сільські умільці-трактористи?

...

Ви бачили, які обличчя
У сівачів тоді?
Сонця!
Почули хлопці –
Ниви кличуть.
Вони людину возвеличують,
Але потрібно до кінця
Віддати їм руки і серця [4, с. 9].

Називаючи працю селянина “святим мистецтвом”, Чернявський проводить паралель між хліборобською справою та творчою діяльністю письменника, синтезуючи в одному творі метатему села з метатемою людини (оскільки тема митця та його призначення розглядається як окремих випадок саме цієї змістової домінанти):

Святе мистецтво хлібороба!
Отак би цілий вік мені
Робити вчасно першу пробу,
Радіти першій борозні [4, с. 10].

Але слід також зазначити, що захоплення працьовитістю селян на переростає в ідеалізацію їх життя: письменник розуміє, наскільки важка праця на землі, скільки сил віддає людина, щоб отримати результат:

А люди, проснувшись на світанні,
Зразу впрягаються в роботу –
Дарують полю своє дихання,
Гірко-солону вологу поту,
І ніжність матірню рук многотрудних,
І всі почуття,
На які тільки здатні... [4, с. 50].

Ставлення до землі, як до першопочатку цивілізації, зумовлює те, що через усі твори Микити Чернявського, об’єднані метатемою села, проходить мотив нерозривної єдності людини та природи, їх взаємозалежності та взаємовпливу. Автор себе також вважає частиною рідної землі, а тому його ліричний герой нерідко гіперболізує власне прагнення ще більше зріднитися з нею:

Бути я хочу тим вітром весняним,
Що хазяйнує над полем духмяним,
Краплею бути – давати вологу
Для проростання,
Для цвіту земного...

Бути достойним твоєї вершини –
Більшого щастя не треба для сина,
Земле моя! [5, с. 97-98].

Письменник звертає увагу читача на негативний вплив цивілізаційного розвитку на зв'язки людини з природою, зауважуючи при тому, що саме мешканці села не втратили ці зв'язки: “Є в характерах Заброди і Лободи щось таке, про що люди кажуть “Бог дав”. Корінь веде воно, мабуть, від того давнього-прадавнього, коли людина жила природою, як і природа людиною, без домішки змін та всеїдного Молоха цивілізації, над розвитком якої бились і якої страшенно боялись іще древні мудреці” [2, с. 223].

У контексті метатеми села створює Микита Чернявський у прозі та ліриці й образ міста, хоча й не розробляє його масштабно. Для письменника місто в абстрактному образному світі знаходиться поруч із селом, але в жодному разі не може його замінити, це наступний крок розвитку цивілізації, який проте не вказує на відсталість попередньої формації, а лише репрезентує щось нове. Розглядаючи лірику В.Свідзінського, Е.Соловей зазначає щодо урбаністичних мотивів в українській поезії в цілому: “Урбаністичні мотиви в українській поезії, попри те що виникають і виразно простежуються віддавна, мають статус маргінальних і контрверсійних. ... Коли дошукуватися причин тривалої резигнації міста саме в українській поезії, то на перше місце, напевно, слід поставити прадавню онтологізацію і сакралізацію хліборобської праці як життєдайної, а разом і способу життя, з цією працею пов'язаного. З іншого боку, із прийняттям християнства стало очевидним, що місто концентрує і в певному сенсі культивує спокусу й гріх: зрештою, такими постають міста ще у Біблії. Процеси цивілізаційного розвитку невідворотно прямували своїм шляхом, але й означені конотації виявили стійку закріпленість, міцний зв'язок із містом як топосом” [6, с. 132].

У творчості Микити Чернявського урбаністичні мотиви проходять певну еволюцію. У ранніх роботах митця можна спостерігати захоплення дружбою міста й села, їх взаємозв'язками, посиленням спеціалізації праці в межах кожного топосу (що певною мірою зумовлене й позиціями офіційної ідеології). Ідеалізація процесу урбанізації особливо відчутна в ліриці письменника:

Шле село дарунки місту,
Місто шле селу одвітно,
Щоб росла сердечно чиста
Вічна дружба непохитна [7, с. 19].

Таке піднесене сприйняття міста не лише як топосу, але й як способу життя може бути зумовлене й тим, що Микита Чернявський певний час подорожував країнами Європи (відомості про ці поїздки можна знайти у циклі його “нотатків туриста”, опублікованих на сторінках газети “Прапор перемоги” [8]). Відвідавши такі міста, як Рим,

Софія, Афіни, Париж, письменник не міг не передати свої враження на сторінках поетичних збірок. Тому перші картини міста – це все ж таки замальовки з міста європейського, наприклад, як у вірші “Гроза над Римом” з циклу “На чужих берегах”:

... І ловив за німим вікном
Шумовиння жаркого міста.
Цілу ніч не в ладу зі сном,
Розсипалось воно іскристо
У рухливих вогнях реклам,
У веселковій грі фонтанів,
У сплетінні музичних гам
З магазинних телеекранів,
У шаленстві кафе нічних,
У романсах бродяг-акторів,
В робітничих піснях сумних
Із глухих приміських просторів [5, с. 51].

Українське місто Чернявський зображує найчастіше наближено до природи, підтверджуючи думку про необхідність їх гармонійного співіснування. Тому нерідко поет змальовує міські ландшафти в якусь пору року, підкреслюючи що цивілізація все одно існує за загальними законами природи. Наприклад, у вірші “Земна можуть: Де ж воно є, дитинство?” подано картину зимового міста:

Місто, неначе казка, взимку:
Кожен будинок – палац чарівний,
Кожна тополя – срібла корзинка,
Туї в накидках, ніби царівни.
Тиша в центрі безвітрям скута,
Тільки сніжок під ногами сміється [9, с. 36].

Можна погодитися з Е.Соловей, яка зазначає, що “природною для поета є персоніфікація міста, уявлення про нього як про живу істоту...” [6, с. 135]. У творчості Микити Чернявського теж маємо приклади такого “оживлення”. Наприклад, у вірші “Травневими світаннями” образ міста персоніфіковано, і крім того знову можна побачити прагнення поета ввести його в природний простір навколишнього середовища через конкретизацію часових характеристик (змальовано ранок):

А місто в тих просинях
Настроює ранкові гами,
А місто контурами крупними
До сонця тягнеться в розмаї
І кроками,
Лиш нам доступними,
Кордони завтрашні ламас.
Навколо нього,
Як вітрилами,

Палахкотять озимі зелено.
Здається, місту здавна крилами
Змахнути і злетіти звелено [10, с. 23-24].

У пізніх творах, особливо прозових, оцінка Чернявським міста змінюється, стає більш виваженою та вмотивованою. Епічних творів, у яких би були змальовані корінні мешканці міста, нічим не пов'язані із селом, у доробку письменника взагалі немає: навіть якщо герої живуть у місті, то так чи інакше вони прив'язані до сільської місцевості – або через особистий досвід, або через рідних людей, або через службові справи.

У перших прозових творах (збірка документальних нарисів [11], романи “Людам важче”, “Сонце в полинах” [12]) жорсткої конфронтації між містом і селом Чернявський не змальовує, їхнє протистояння реалізується скоріше на рівні людських взаємин у конкретно даних ситуаціях, а не на рівні двох діаметрально протилежних способів життя, але поступово конфлікт двох світів набуває більшого напруження.

У більш пізніх текстах однією з основних стає проблема поглинання села містом, ейфорія від дружби між ними зникає, а на зміну приходять побоювання, що село може втратити не лише шляхи перспективного розвитку, а й можливість хоч якось існувати.

Свої думки з цього приводу автор найчастіше виражає опосередковано через погляди персонажів. Наприклад, у романі “Тиждень Івана Лободи” проблема занадто швидкої урбанізації хвилює головного героя, і хоча його ставлення до цього явища в цілому позитивне, але все одно чоловік підсвідомо сумнівається в доцільності невпинного наступу міста на село: “Все це Лободі здавна знайоме, однак завжди хвилює. Він хоч внутрішньо і заперечує невтримну, як йому здається, й надто поспішну урбанізацію, – розумом за неї” [12, с. 406]. У такому твердженні ще спостерігається прагнення письменника дещо пом'якшити поставлену проблему, можливо, щоб догодити редакторам, щоб не виходити за межі, встановлені офіційною цензурою. В останніх, ненадрукованих творах письменника різко засуджується процес поглинання села містом. Зокрема, у романі “Суша” щодо даної проблеми Мирон Заброта говорить: “А він же пожирає село, город, – скрушно хитає головою Семенович...” [2, с. 188].

Науково-технічний прогрес на сторінках творів Микити Чернявського поступово теж з найвищого блага перетворюється на спустошливий рух заліза, який нищить правічні людські цінності. Коментуючи частини прози письменника, у яких змальовано сучасне будівництво, слушне зауваження з цього приводу робить О.Кулініч: “Це царство техніки: цехи, трансформаторні будки, градирні, газгольдери. Ніде немає натяку на присутність людини, не описуються роботи, що проводяться там, приміщення для житла і т.п. Самодостатній технічний розвиток, де не залишається місця для людини” [13, с. 113].

Як вже зазначалося вище, спочатку конфлікт міста та села

розвивається на рівні міжособистісному, потім проблема набуває поширення, стає суспільною. Але керуючись певною метою, пізніше письменник знов повертає її у площину взаємин між людьми. Метою цією є спроба показати конфлікт не просто двох персонажів, які в конкретній ситуації опинилися по різні боки проблеми, а конфлікт представників двох великих суспільних груп, які докорінно різняться світоглядними засадами. Показовим у цьому контексті є висловлювання Валерія Ляного в романі “Тиждень Івана Лободи”. Персонаж зображений, як представник міста, що поступово втрачає зв’язок з рідним селом, а отже втрачає і власне духовне коріння:

“– Я теж піщанський, – казав часто Валерій. – І люблю своє село. Проте в наш кібернетичний вік, та ще інженерові, який присвятив себе місту, жити весь час отими хмільними, як ти кажеш, світанками, отими росами та чалівськими кульбабами – старечий сентименталізм” [12, с. 534].

У контексті метатеми села Чернявський актуалізує й тему екологічних катастроф як наслідку руйнівного впливу науково-технічного прогресу. Ця тематика неодноразово розглядалася автором у публіцистиці, особливе занепокоєння викликало в нього забруднення річок, а також їх зникнення внаслідок надмірного споживання води промисловими підприємствами: “Дуже турбує мене стан річок Донбасу. Відправив до редакції “Робітничої газети” статтю “Вода – біда”. Хочеться, щоб вона привернула увагу читачів” [14]. Розглянувши дану проблему в межах жанру публіцистичної статті, письменник прагне досягнути її й засобами поезії, як, наприклад, у вірші “Річки помирають”:

Річки помирають без болю:
Вірніше – здається, без болю.
Ви чули, як плачуть тополі,
Гілки простягаючи голі?

Ви чули, як верби ридають
На березі,
Втративши воду?
Як болісно-важко скидають
Убрання неписану вроду? [15, с. 39]

Пізніше Микита Чернявський детальніше вивчає цю екологічну катастрофу, й історія зникнення річки стає основою фабули роману “Суша” [2], який за життя письменника не був опублікований.

Частиною метатеми села є і зображення традиційної культури мешканців сільської місцевості, зокрема особливу увагу приділяє письменник усній народній творчості, майстерно вводячи її в художню канву творів. Захоплення фольклорними піснями передалося Чернявському ще від матері, яка знала їх багато та часто співала дітям. Сам письменник теж мав хист до співу, вмів грати на бандурі. Ставлення митця до зразків пісенної народної творчості відбилося в поезії “Коли

народ співає”:

Коли народ співає,
То здається,
Що світ увесь до мене підступа,
Надіями палкими в серці б’ється
І творчістю в надіях закипа.

...

Коли народ співає,
Уявляю
Доспілий степ і плескіт хвиляний.
Пшениця радо колос нахилиє:
Уклін тобі, хазяїне земний... [16, с. 13].

Щодо прозових творів М.Чернявського, то майже в кожному з них наявний персонаж (іноді навіть кілька), який є носієм українського фольклору – частівок, приказок, прислів’їв, пісень тощо. Наприклад, у повісті “Ранок під ногами” – це Сидір Петрович, якому приписують частівки про Сталіна, у романах “Людям важче”, “Сонце в полинах”, “Тиждень Івана Лободи” [12] таким персонажем виступає Іпат Задерака, в оповіданні “Твої знайомі” [3] – Сазонка Говорун. Мовно-пісенна діяльність таких персонажів змальована найбільш детально, автор багато уваги приділяє тому, що та як вони говорять. Найчастіше такі герої мають почуття гумору та додають у твір сміховинного. Наприклад, уже на початку роману “Людям важче” Іпат Задерака в епізоді, у якому змальовано весілля Марини Лляної та Петра Карого, своїми приказками та жартами створює комічний пафос: “Дай боже гусям водички, людам горілочки, щоб гуси гелготали, а люди співали, – лопотів Задерака. – Та пошли, всевишній, паляниці пишні, щоб руки не в’яли та й на завтра дбали...” [12, с. 40].

Крім того, до персонажів, які мають справжнє почуття гумору, письменник завжди ставиться з неприхованою симпатією, відсутність такої риси характеру автор часто визначає як тривожну ознаку того, що людина таїть у своєму внутрішньому світі якесь явне чи приховане зло. Образ Митрофана Лляного з роману “Людям важче”, людини морально зубожілої, підтверджує це: “Сам колишній базіка та жартун, Лляний охоче слухав Іпата, але ж і заздрив йому, і ніби сердився, що той не позбувся з роками почуття гумору, а він, Митрофан, утратив” [12, с. 152-153].

Ще однією невід’ємною частиною селянського світогляду є щира віра в Бога, що теж знайшло своє втілення на сторінках прози Микити Чернявського. Незважаючи на те, що офіційна політика в сфері суспільного життя була спрямована на абсолютний атеїзм, викоренити набожність серед мешканців села так і не вдалося. Тому показ селян як людей поза вірою не відповідав би життєвій правді, що суперечило б самій концепції реалістичної літератури.

Оскільки метатема села найбільш масштабно розкрита в

прозових творах Микити Чернявського, їх не можна вважати атеїстичними, як того вимагала офіційна ідеологія. На рівні лексичної поведінки персонажів, їх вірувань та монотеїстичного світовідчуття бог присутній постійно, хоча й іноді приховано чи опосередковано. Наприклад, як у наступних епізодах роману “Суша”: “Всю ніч небо гуркотіло й перехрещувалося блискавками, дощ періщив, як в судний день потопу. Ручаї хлюпостіли з Степнянської дороги в байрак Ніагарськими водопадами, про які Докія ще в школі колись читала. Про Бога навіть згадувала: “Свят, свят, свят, земля розверзлася, небо розколось” [2, с. 44]. Або:

“– Це ти, Борисе? – переступила загородку. – Вставай, куме! – старшу доньку його носила хрестити до Озернянської церкви потайки від нього – партейний же” [2, с. 51]

Другий приклад вказує на те, що ставлення автора до традиційних церковних хрестин у цілому позитивне, хоча в більш ранніх творах, зокрема в романі “Людам важче” він детально змальовує новий обряд зорин, скоріше за все, щоб догодити критикам та цензорам: “Марина звала Івана Григоровича хрещеним, хоч хрестили її, першу в Піщаному, за новим, радянським обрядом – без попа” [12, с. 17].

Картина смерті голови сільради Лисенка в романі “Сонце в полях” також має теїстичне забарвлення, оскільки навіть одна з представниць комуністичної партії звертається до релігійних традицій народу:

“– Царство йому небесне, – слізно сказала невіруюча Вакулєнчиха й перехрестила покійного...” [12, с. 245].

Отже, метатема села, об’єднуючи переважну більшість ліричних та прозових творів Микити Чернявського, реалізується найчастіше через зображення буденного життя мешканців сільської місцевості та їх традицій, хліборобської праці, взаємовідносин міста та села як двох світоглядних світів і двох різних соціумів, змальовання селянина як носія моральних цінностей, показ зв’язку людини із землею, з природою, з національним корінням.

Література

1. **Щепенко Н.** Книги наших земляков: Человек среди людей// Ворошиловградская правда. – 1989. – 20 октября.
2. **Рукописний фонд літературного архіву Луганської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О.М.Горького.**
3. **Чернявський М.** Батькові руки: Повісті, оповідання. – К., 1989.
4. **Чернявський М.** Мирославна: Поезії. – К., 1965.
5. **Чернявський М.** На тихій Лугані. – К., 1962.
6. **Соловей Е.** Невпізнаний гість: Доля і спадщина Володимира Свідзінського. – К., 2006.
7. **Чернявський М.** Дума про Донець: Лірика. – Луганськ, 1959.
8. **Чернявський М.** Європа, 1960: Нотатки туриста// Прапор перемоги. – 1960. – 12, 14, 16 серпня.
9. **Чернявський М.** Земна можуть: Поезії. – К., 1969.
10. **Чернявський М.** Порадь мені, поле: Вірші та поеми. –

Донецьк, 1969. 11. **Чернявський М.** Червоні світанки: Документальні нариси та повість. – Донецьк, 1971. 12. **Чернявський М.** Людям важче. – К., 1981. 13. **Кулініч О.О.** Історіософський часопростір у творчості Микити Чернявського: Дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01/ Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. 14. **Над чим працюють...**// Прапор перемоги. – 1988. – 28 лютого. 15. **Чернявський М.** Злети: Лірика. – К., 1970. 16. **Чернявський М.** Людиною бути: Вибране. – К., 1977.

In the article the author studies one of main metathemes of M.Chernyavsky's literary works – the metatheme of country. Within this matter such themes of writer's works as everyday life of rural residents and their traditions, agricultural labour, interrelation between town and country (as two different societies), depiction of the peasants as carriers of moral values, demonstration of human being's links with nature are being analysed.